

CAP. III.

Cele d'întâiu biserici românești.

Cele d'întâiu biserici ale Românilor, din Țara-Românească, din Moldova și din părțile de peste munți, au fost clădite ușor, din lemn. Cu biserici de acestea de lemn s'a făcut toată slujba dumnezeiască în satele și în cele câteva, foarte puține, târguri ale noastre, până în veacul al XIV-lea.

Cum erau făcute aceste biserici, se poate înțelege după cele care s'au făcut, tot din lemn, în vremuri mai nouă. Așa, până dăunăzi, biserica românească din Bistrița în Ardeal eră de lemn, și ea n'a fost dărâmată când s'a căpătat, din piatră trainică, frumosul lăcaș de astăzi, ci s'a strămutat într'un sat din apropiere, unde poate să mai trăiască multă vreme sau să treacă în alt sat mai sărac, care nu poate clădi. La Șcheia, în Ținutul Vasluiului, se vede și astăzi pe o înălțime o bisericuță de lemn în care se slujește încă ;

¹ *Acta Patr.*, II, pp. 383-8.

e făcută trainic din lemn bun de stejar vechiu. Odată a fost până la acest sat codrul cel mare al Căpoteștilor, și Vasile Lupu, Domnul Moldovei, gonit de Cazaci și de Tătari, cari străbăteau țara în toate părțile, s'a ascuns în acest desiș de copaci, în anul 1650¹, și a stat acolo mai multă vreme, pe când Doamna lui se închisese în Cetatea Neamțului. Domnul însă nu putea să petreacă atâtea zile fără slujbă dumnezeiască, și de aceia s'a încheiat în pripă o biserică de lemn, care a rămas pe urmă pentru săteni, dar pomelnicul începe cu numele lui Vasile-Vodă. Meșterul s'a îndreptat în toate după clădirile de piatră și a pus astfel brâie de lemn cioplit, ca și colacele dela celelalte biserici, iar, la feresti, în locul pietrei lustruite, a așezat un cadru de stejar bine netezit. O lucrare ca aceasta, dacă s'ar drege ici și colo, ar putea să mai ție o sută de ani.

O biserică de lemn destul de veche a fost aceia care s'a și chemat «dintr'un lemn», în județul Vâlcea, dar astăzi nu mai putem ști cum a fost alcătuită². Chiar Domnii cei d'intâiu, neavând lucrători de piatră sau material de cărămidă la îndemână, au pus să se lucreze din lemn biserici în care erau să asculte slujba și să se odihnească după moarte. Așa ni se spune de cronicarii Costinești din veacul al XVII-lea și al XVIII-lea despre o bisericuță de lemn a lui Dragoș-Vodă, care ar fi astfel cel mai vechiu lăcaș domnesc din Moldova: «Înțeles-am și noi din oameni bătrâni, lăcuiitori de aici din țeară, cum se trage cuvântul din om în om că o biserică de lemn, la Olovăț, să fie făcută de Dragoș-Vodă, și acolo zic să fie îngropat Dragoș-Vodă. Și acea biserică de lemn au mutat-o Ștefan-Vodă, de o au clădit la mănăstirea Putna, unde stă până acum; iară pe locul bisericii de lemn, la Olovăț, Ștefan-Vodă au zidit biserică de piatră»³.

¹ V. *Studii și documente privitoare la istoria Românilor*, IV, p. CCXXXIV; cf. Miron Costin, în *Letopisețe*, I, p. 320.

² V. *Inscripții din bisericele României*, I, p. 181.

³ *Letopisețe*, I, p. 133, nota 1.

Abia prin veacul al XIV-lea în Țara-Românească, iar în Moldova prin al XV-lea, au început a se clădi biserici de zid, și anume de către Domni. Nici boierii chiar n'aveau mijloacele și priceperea ce trebuiau ca să înalțe astfel de clădiri. Tocmai prin veacul al XVI-lea au prins și aceștia a zidi, dar nu biserici de mir pentru țerani, ci gropnițe pentru dânsii, și mănăstiri. Satele au trăit cu biserici de lemn până prin veacul al XVII-lea. Numai în cei din urmă trei sute de ani s'a părăsit obiceiul de a întrebuița lemn pentru biserici. Boierii, mai ales în Moldova-de-sus, și chiar sătenii au început atunci a dură acele biserici mai trainice, care puteau să ție până la trei sute de ani chiar, și dintre care cele mai multe s'au păstrat — prefăcute ori neprefăcute — până în zilele noastre.

Teutonii, cari se luptau pentru cruce, având ca ocrotitoare pe Fecioara Maria, înălțau pretutindeni unde ajungeau să stăpânească, biserici ale Maicii Domnului. O astfel de biserică, zidită din piatră, se făcuse deci, cum am văzut, și la Câmpulung. Acesta a fost cel d'intăiu lăcaș de zid în toată România. În mănăstirea aceasta de piatră a Maicii Domnului locuiau călugări dominicani sau predicatori, cari păstrau moaștele Sfântului Andrei Apostolul¹.

La 1655-6, nu se mai știă însă decât de locul *Cloșterului*, povestindu-se că el fusese dăruit Apusenilor de către «Doamna lui Negru-Vodă», soția deci a Domnului același din povești, pe care credința poporului îl puneă la începutul vieții neatârnată a Țerii-Românești²; călugării franciscani se judecară vreo cincizeci de ani cu orașenii din Câmpulung, cari nu voiau să li-l dea în stăpânire³. Sulzer, autor din veacul al XVIII-lea, care a stat mult timp în țară, pe care o cunoștea bine, a văzut numai, din această zidire, pe care el

¹ Hurmuzaki, I², p. 276, n. CCXVI; *Acte și fragmente*, III, p. 2: «do ist Sancti Andrewes Fus Iyphafftig» (în 1385); pp. 81-2.

² *Studii și documente*, I—II, p. 278, n-l x.

³ *Ibid.*, p. 283, nr. XXII.

o credeă că a fost «o mănăstire de maice», «un loc mare pe care acum crește iarba și în care se mai văd temeliile vechilor ziduri ale mănăstirii și bisericii, pe lângă o cruce de piatră căzută, cu o inscripție latină, dar nu în litere gotice», și un trunchiu uscat, vestit odinioară ca făcător de minuni. Pe vremea lui, singura piatră de mormânt din *Cloașter*, a județului Laurențiu de Cămpulung, căpetenia orașului, se află, cum se află și astăzi, înaintea altarului Sf. Iacob¹.

Cum a fost *cloașterul*, nu putem ști decât prin comparație cu clădiri de prin aceeași vreme care se află până astăzi în Ardeal. Și în Brașov au stat cavalerii teutoni, și dela dânsii trebuie să-și tragă începutul marea biserică de acolo, trecută pe urmă la slujba luterană: Biserica Neagră, precum îi zic Românii brașoveni. E o înaltă clădire, foarte încăpătoare, cu pereții suptiri răzimați pe contraforturi; fereștile sânt destul de simple; turnul nu s'a putut isprăvi; materialul ce s'a întrebuințat, e piatră de Carpați, poroasă, ușoară de înegrit, deci și puțin trainică. În proporții mult mai mici, așa trebuie să fi fost biserica Teutonilor în orașul Cămpulungului.

La începutul veacului al XIV-lea, cei d'întâiu stăpânitori români au făcut apoi biserici de zid în cele două orașe din vechea lor moștenire de pe plaiurile Ținutului de dincoace de Olt: Argeșul și Cămpulungul.

Cetatea Argeșului eră de sigur pe cea mai mare din înălțimile ce se întâmpină în aceste părți, de-asupra râului cu același nume. Dar locuință domnească nu se putea fără biserică, și astfel se clădi biserica Sf. Nicolae, numită, cu numele pe care-l dă poporul acestui sfânt, Sân-Nicoară. Ea trebuie să fi avut alt hram din vechime, când eră de lemn. Acel care o făcu de piatră, e Nicolae Alexandru-Vodă.

¹ Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, I, Viena, 1784; pp. 331—2; III, pp. 633—640; *Studii și documente*, I—II, p. 273, n-1 I. Cf. Lăpădatu, în *Convorbiri literare* pe anul 1901.

Acastă biserică se păstrează astăzi ca ruină, slujba încetând încă de mult. Îi lipsește mai bine de jumătate a turnului, toată bolta și o parte din perețele din dreapta. Cât s'a păstrat însă, alcătuieste o clădire ce se poate înțelege pe deplin.

Meșterul a întrebuintat cărămidă tare, care alternează în straturi cu un ciment puternic în care sânt prinși bolovani rotunzi din muncelile vecine. Din acest material s'a durat o biserică de 16 metri lungime și 8 metri lățime, adică o zidire destul de lungă, dar îngustă: proporțiile erau în legătură cu scopul, pentru că aici nu eră să vie ținătura de prin satele care au format apoi orașul, ci numai Domnul, familia lui și câțiva dregători și slujbași. Ca și alte biserici ale Curții, ea e întunecoasă: altarul primește lumină printr'o ferestuiică, iar credincioșii erau luminați prin fereștile turnului. Se făcuseră două intrări: una pentru Curte în față, alta pentru oamenii mai de jos, în dreapta. Podoabele lipsesc cu totul: altarul singur are muchi, și un rând de firide-i face un brâu ceva mai sus decât la mijlocul lui. În total privită, Sân-Nicoară n'are forma răsăriteană a unei cruci, căci îi lipsesc ramurile, adică boltiturile, din dreapta și din stânga, ale stranelor. În schimb, altarul are două firide, la *proscomidie* și *diaconicon*.

Biserica are o singură încăpere. Dar o a doua se găsește alipită la dânsa, de spre partea intrării de căpetenie, supt un puternic turn cu trei rânduri, străbătut de trei ferești mari, în lung. Turnul acesta e încăpător mai mult decât jumătate din biserică însăși. În el vor fi fost atârinate clopote, care nu se mai află acum, dar menirea lui de căpetenie eră, fără îndoială, să supravegheze și să apere. Dacă e însă așa, el nu putea să străjuiască și să înfrunte isolat, ci, ca și la mănăstirea din Câmpulung, la dreapta și la stânga lui, porniau înalte, trainice ziduri de locuință, care erau în același timp și platoșa cetății, pentru care scop le străbăteau numai puține ferestuiici înguste.

Tot așa se fac însă turnurile în Ardeal: acela prin care

se intră în casa Sfatului dela Sibiiu are și el patru rânduri de cărămidă și e străbătut în fiecare din ele printr'o ferestruie; jos, se află acolo o boltă liberă, pentru trecere, care aici a fost zidită și s'a făcut astfel intrare la o biserică. Și forma de biserică a bisericii e luată din Ardeal, căci în Răsărit modelele de clădire erau altele.

Deci trebuie să se admită că Sân-Nicoară e o prefacere în cărămidă și ciment cu bolovani a vechii biserici de lemn din cetatea Argeșului și că atât biserica aceasta nouă, cât și cetatea de zid, s'au făcut prin meșterii din Ardeal, și anume din Sibiiu, la care se mergea prin pasul cel mai apropiat, Turnu-Roșu.

Sân-Nicoară a trecut de sigur prin cel puțin o reparație, căci niciuna din vechile noastre biserici n'a putut trăi peste două, trei sute de ani, fără să fie dreasă. Dar la Sân-Nicoară nu s'a schimbat nimic. Numai cât, la reparație, cetatea eră în ruine, și rămășițele ei s'au înlăturat, lăsând pe dealul ce stăpânește micul oraș, numai biserițuța și puternicul turn. Zugrăveala e cu totul pierdută, iar mormintele domnești ce trebuie să fi fost aici, n'au lăsat nicio urmă¹.

Când patriarhul de Antiochia, Macarie, a călătorit prin țerile noastre, la jumătatea veacului al XVII-lea, i s'a spus la Argeș că biserica cea mai veche e cea domnească, al cărei hram e tot Sfântul Nicolae². Această biserică, sprijinită astăzi în stâlpi, și pe dinăuntru și pe din afară, e însă întregă. Dela Sân-Nicoară o vezi în vale cu gârbova-i cupolă centrală și multele unghiuri ale zidurilor ei. Până ce dăunăzi a trebuit să se oprească și acolo slujba, în această biserică stăteau moaștele mucenicii Filofteia, tăiată de tatăl ei, pentru că, la o vreme de foamete, împărția la săraci grânele ascunse cu multă scumpătate de acest tiran.

¹ Vezi, pentru tot ce privește arhitectura, N. Gabrielescu, *Ruina Sănnicoară din Curtea-de-Argeș*, București, 1888.

² *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiochia în țerile române*; 1653—1658, teză de Emilia Cioran, București, 1900; cf. pp. 139, 141, 142.

Tot acolo se păstră și o icoană a Maicii Domnului care se descoperise într'un loc pe dealul unde s'a zidit apoi mănăstirea. O cronică a Țerii-Românești, scrisă în veacul al XVIII-lea, arată însă că Radu Negru ar fi făcut la Argeș «Curti» și «biscarică, în carea, după moartea lui, s'au îngropat și i-au făcut și statul de piatră, adecă chipul lui, care iaste în slona» — adecă pridvorul — «acei bisearici»¹.

De fapt, această biserică a fost înălțată din nou, tot de Alexandru-Vodă, care poate fi privit, deci, drept cel d'intăiu printre Domnii ce au împodobit cu biserici pământul țărilor noastre. Ea cră menită, nu atâta pentru orășenii din Argeș, cari erau puțini, sau pentru sătenii din împrejurimi, cât pentru Mitropolie. Mitropolitul Ioachim eră un Grec, în legătură cu Constantinopolul; planul bisericii celei mai mari și mai însemnate a Țerii-Românești din acea vreme trebuie să fi venit dela dânsul. El n'are a face, în adevăr, cu acela al bisericii de pe dealul cu cetatea, dar samănă întru toate, și în așa chip în cât nu i se mai află părechea în tot ce au clădit strămoșii noștri, cu bisericile grecești, bizantine, din ultimele timpuri.

Intrarea nu se face pe lature, ci în față, prin păretele înaintea căruia s'a adaus mai dăunăzi un foarte urât pridvor închis. Găsești întâiu un pronaos, în care se află morminte din veacul al XIX-lea, ale Brătenilor, iar dincolo, în partea stângă, pietre vechi, a căror inscripție nu se mai poate înțelege. Printr'o ușă în zidul despărțitor, treci în naos, care înfățișează o navă întreită, formată prin două linii de stâlpi. Potrivit cu forma de cruce, pe care o vom găsi la cele mai multe din bisericile noastre, iar nu cu aceia de basilică fără umflături la strane, așa cum am întâmpinat-o la Săn-Nicoară, sânt aici, la dreapta și la stânga, unde vin stranele, arcuituri de zid, care se mântuie afară printr'o față dreaptă,

¹ Șincai, *Cronica Românilor*, ediția a II-a, I, p. 394; cf. Tunusli, *Istoria Țerii-Românești*, Viena, 1806, cap. LI; cf. Onciul, *Originile principatelor române*, București, 1899, p. 221.

străpunsă sus și jos cu câte o ferestruică: absida altarului, în fund, are păretele exterior în formă poligonală: aici e o singură fereastră, tocmai jos. Proscomidia și diaconicul iese puternic în afară, la dreapta și la stânga absidei altarului, alcătuiind ca două căsuțe mai mici, cu exteriorul poligonal și câte o ferestruică în zidul lor. Pe cele trei cupole mai mici ale acoperișului de la aceste arcuituri se ridică acum o cupolă de turn, având de jur împrejur firide, prin ferestrele — acum închise — ale cărora trebuia să intre lumina, căzând apoi în valuri asupra naosului mare, pe când micul pronaos își ascunde în întunec mormintele domnești, acum pierdute. În stil mult mai simplu și mai săracăcios fără podoabe, e ca biserica Theotokos din Constantinopol¹. Materialul nu e nici mai bun, nici mai rău decât la Sânnicoară: tot rânduri roșii de cărămidă între straturi palide de ciment întărit cu bolovani vineți.

Dar ctitorul nu trăi să-și vadă sfințit lăcașul: zidirea și pregătirea lui par să se fi trăgănat în tot cursul lungii Domnii a urmașului acestuia, Vladislav sau Vlaicu-Vodă; Radu, fiul lui Vladislav, avu însă o grijă deosebită pentru Mitropolia lui Antim, și numele lui, pe lângă care s'a adus acela al Negrului-Vodă, fiindcă biserica eră foarte veche, e în strânsă legătură cu această biserică. Povestea spune până astăzi că el a fost acel ce a adus aici moaștele Sfintei Filoftea².

Nicolae Alexandru-Vodă a dat încă și Câmpulungului o biserică. Aici trebuie să fi fost și mai de mult întărituri în gura văii, precum și o locuință ușoară pentru Domn, lângă

¹ Romstorfer, *Die moldauisch-byzantinische Baukunst*, Viena, 1896: pl. I, fig. 10, 11 și 12.

² Macarie, *l. c.* și descrierea visitației Mitropolitului Neofit, în *Biserica ortodoxă*, II, pp. 635-6. Clădirea a suferit, neapărat, reparații, care totuși nu i-au schimbat înfățișarea. Cred că acel ce a dres-o, trebuie să fi fost Neagoe-Vodă, dela începutul veacului al XVI-lea, care, clădind frumoasa mănăstire de de-asupra râului, n'a putut să lase în uitare vechea biserică, atit de apropiată, a străbunilor săi.

care se convenia să aibă o bisericuță pentru rugăciunile sale. Statornicind forma ortodoxă a vieții creștine din țara sa, Domnul evlavios și harnic nu voi să lase Apusenilor întâietatea la Câmpulung în ceia ce privește mărimea și caracterul bisericii. El făcù biserică de zid, într'o formă care va fi sămănat cu a bisericii domnești dela Argeș. Ca și la Săn-Nicoară, el înălță aici un strașnic turn cu mai multe rânduri, străbătute de câte o fereastă îngustă și împodobite cu firide frumoase. De la el plecau apoi două aripi de ziduri, care alcătuiau încunjurul cetății celei nouă de cărămidă tare.

Pe atunci reședința Domnilor se mutase și la Câmpulung, și, astfel Nicolae Alexandru se îngropă aici, în biserica sa ¹. Dar lucrul urmă și mai departe, așa încât șirul ctitorilor cuprinde și pe Radu, nepot de fiu al întemeietorului, și pe fiul acestuia chiar, Dan, în vremea căruia s'a mântuit deci zugrăveala ².

¹ *Inscripțiile mele*, I, p. 132.

² Visitatia citată, în *Biserica ortodoxă*, III, p. 180. Nicolae dăruise bisericii sale moșia Bădeștii (*Operele lui Constantin Cantacuzino*, București, 1901, p. 20). Mai pe urmă cetatea nu mai putù aduce niciun folos: atunci vre-un Domn cucernic din veacul al XV-lea făcù din încăperile de locuință ale Domnilor și ostașilor o mănăstire, care putea stă acum în fața vechii mănăstiri catolice. Biserica se prăpădi prin cutremur în vremea lui Alexandru Iliăș, deci între 1610-20. Matei Basarab o făcù din nou, dar altfel. După aceasta, Nicolae Mavrocordat află că această biserică, «făcută de Doamna Mircii-Vodă» (*sic*), s'a stricat, și puse de se «înol și biserica», zugrăvind-o după vechea zugrăveală și înzestrând-o cu odăjdii nouă (Radu Popescu, în *Magazinul istoric*, IV, p. 127). În sfârșit ea a fost iarăși dreasă, după ce mai căzuse odată, prin anii 1820-30. Din vechile ziduri a rămas numai turnul, acum cu totul osebit de biserică, și o parte din puternicul zid de către drum; cf. *Inscripții*, I, p. 126 și urm.